

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ  
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень  
ім. І. Ф. Кураса



**КОНЦЕПЦІЯ  
СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ:  
ВИТОКИ, ЕВОЛЮЦІЯ,  
ПОЛІТИЧНА АКТУАЛЬНІСТЬ**

Аналітична доповідь



**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ**  
**Інститут політичних і етнонаціональних досліджень**  
**ім. І. Ф. Кураса**

**КОНЦЕПЦІЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ:**  
**ВИТОКИ, ЕВОЛЮЦІЯ,**  
**ПОЛІТИЧНА АКТУАЛЬНІСТЬ**

**Аналітична доповідь**

Київ 2024

УДК 321.01:321.7(477)"20/21"

**К 64**

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол №7 від 19 грудня 2024 р.)

**Авторський колектив**

**Бевз Т.** – доктор історичних наук, професор

**Горбатюк М.** – кандидат історичних наук

**Зорич О.** – кандидат політичних наук

**Солдатенко В.** – доктор історичних наук, професор, чл.-кор. НАН України

**Шаповал Ю.** – доктор історичних наук, професор

**Яремчук В.** – доктор політичних наук, доцент

**Концепція соборності України: витоки, еволюція, К 64 політична актуальність.** Аналітична доповідь / кол. авт.: Тетяна Бевз (наук. ред.) та ін. Київ: ІПіЕНД НАН України, 2024. 56 с.

В аналітичній доповіді здійснено концептуальний аналіз політичної соборності України як багатшарового явища, що поєднує в собі ідею державної єдності, громадянської солідарності та стратегічної інтеграції. Автори розглядають соборність як ключову політичну категорію в умовах сучасної війни та регіональних викликів. Особливу увагу приділено внутрішнім і зовнішнім чинникам актуалізації соборності: децентралізаційним процесам, національній консолідації, загрозам територіальній цілісності, а також впливу євроінтеграційного вектора. На основі міждисциплінарного підходу (політологія, соціологія, правознавство) визначено інтеграційний потенціал соборності як механізму стабілізації суспільно-політичного простору, укріплення демократичних інституцій та формування загальнонаціонального діалогу.

Аналітична доповідь підготовлена за результатами виконання науково-дослідної роботи «Концепція соборності України: витоки, еволюція, політична актуальність» (державний реєстраційний номер: 0122U000572).

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2024

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE  
I.F. KURAS INSTITUTE OF POLITICAL AND ETHNO-  
NATIONAL STUDIES**

**THE CONCEPT OF UKRAINIAN UNITY:  
ORIGINS, EVOLUTION,  
AND POLITICAL RELEVANCE**

**Analytical Report**

**Kyiv 2024**

**UDC 321.01:321.7(477)"20/21"**

*Recommended for publication by the Academic Council of the Kuras Institute  
of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences  
of Ukraine  
(Minutes No. 7 of 19 December 2024)*

**Authoring team:**

**Bevz T.** – Doctor of Historical Sciences, Professor  
**Horbatiuk M.** – Candidate of Historical Sciences  
**Zorych O.** – Candidate of Political Sciences  
**Soldatenko V.** – Doctor of Historical Sciences, Professor,  
Corresponding Member of the NAS of Ukraine  
**Shapoval Yu.** – Doctor of Historical Sciences, Professor  
**Yaremchuk V.** – Doctor of Political Sciences, Associate Professor

**The Concept of Ukrainian Unity: Origins, Evolution, and  
T 64 Political Relevance. Analytical Report. authors' coll.:** Tetiana Bevz,  
(scientific editor) and other. Kyiv: Institute of Political and Ethnic  
Studies, NAS of Ukraine, 2024. 56 p.

This analytical report presents a conceptual analysis of Ukraine's political unity (*sobornist*) as a multilayered phenomenon that encompasses the idea of state unity, civic solidarity, and strategic integration. The authors explore *sobornist* as a key political category in the context of the ongoing war and regional challenges. Particular attention is paid to both internal and external factors that contribute to the actualization of unity: decentralization processes, national consolidation, threats to territorial integrity, and the impact of the European integration vector.

Based on an interdisciplinary approach (political science, sociology, and law), the report identifies the integrative potential of *sobornist* as a mechanism for stabilizing the socio-political space, strengthening democratic institutions, and fostering national dialogue.

This analytical report was prepared as part of the research project "The Concept of Ukraine's Unity: Origins, Evolution, and Political Relevance" (State Registration Number: 0122U000572).

UDC 321.01:321.7(477)"20/21»

© Institute of Political and Ethnic  
Studies of the NAS of Ukraine, 2024.

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b> .....	7
<b>Сучасний науковий дискурс соборності: концептуалізація та міждисциплінарні підходи (Т. Бевз)</b> .....	9
<b>Концептуалізація ідеї соборності в незалежній Україні: генеза смислотворення (О. Зорич)</b> .....	13
<b>Консолідація політичної нації в умовах агресії та загроз державності (В. Яремчук)</b> .....	17
<b>Національні еліти у процесі суспільної інтеграції: потенціал і обмеження (В. Солдатенко)</b> .....	22
<b>Концептуалізація ідеї соборності в умовах війни» (О. Зорич)</b> .....	25
<b>Національна та громадянська ідентичність в умовах війни: трансформації та виклики (Т. Бевз)</b> .....	29
<b>Інтеграційний та дезінтеграційний дискурси в сучасних українських медіа (О. Зорич)</b> .....	33
<b>Децентралізація як чинник посилення державної єдності (М. Горбатюк)</b> .....	37
<b>Колективна пам'ять як ресурс суспільної згуртованості (Ю. Шаповал)</b> .....	43
<b>Висновки та рекомендації</b> .....	48

## CONTENTS

<i>Introduction</i> .....	7
<i>The Contemporary Scholarly Discourse on Sobornist: Conceptualization and Interdisciplinary Approaches</i> (T. Bevz)..	9
<i>Conceptualizing the Idea of Sobornist in Independent Ukraine: The Genesis of Meaning-Makin</i> (O. Zorych) .....	13
<i>Consolidation of the Political Nation under Conditions of Aggression and Threats to Statehood</i> (V. Yaremchuk).....	17
<i>National Elites in the Process of Societal Integration: Potential and Limitations</i> (V. Soldatenko) .....	22
<i>Conceptualization of the Idea of Sobornist during Wartime</i> (O. Zorych) .....	25
<i>National and Civic Identity in Wartime: Transformations and Challenges</i> (T. Bevz) .....	29
<i>Integrative and Disintegrative Discourses in Contemporary Ukrainian Media</i> (O. Zorych) .....	33
<i>Decentralization as a Factor of Strengthening State Unity</i> (M. Horbatiuk) .....	37
<i>Collective Memory as a Resource of Social Cohesion</i> (Yu. Shapoval).....	43
<i>Conclusions and Recommendations</i> .....	48

## ВСТУП

Ідея соборності є однією з ключових засад українського державотворення, яка впродовж століть формувала не лише національну політичну традицію, а й уособлювала прагнення українського народу до єдності, самовизначення та територіальної цілісності. У сучасному науковому дискурсі соборність постає не лише як історико-політична категорія, що пов'язана з Актом Злуки 22 січня 1919 р., а й як багатовимірне поняття, що інтегрує філософські, соціокультурні, правові та геополітичні виміри. Особливої ваги вона набуває в умовах війни – коли питання єдності політичної нації, стійкості до зовнішніх загроз та згуртованості суспільства стають критичними для збереження державності.

Від початку незалежності Україна пройшла суттєвий шлях у напрямі концептуального переосмислення соборності, поступово відходячи від декларативного сприйняття цієї ідеї як суто історичної події, натомість перетворюючи її на динамічний політичний та націотворчий концепт. Нової актуальності ідея соборності набула після 2014 р., коли агресія Російської Федерації проти України поставила перед українським суспільством і владою виклик формування єдиного цілісного простору не лише в територіальному, а й у ціннісному, ментальному та інформаційному сенсах.

Окупація Криму, частини Донбасу, а згодом і повномасштабне вторгнення у 2022 р. стали каталізаторами глибоких трансформацій у сприйнятті соборності як суспільством, так і політичними елітами. В цих умовах особливого значення набули процеси консолідації української політичної нації, формування стійкої громадянської ідентичності, розбудова місцевого самоврядування через децентралізацію, а також роль колективної пам'яті як інструменту зміцнення внутрішньої єдності. Водночас паралельно з цими процесами в українському медіапросторі спостерігаються і дискурси дезінтеграції, що посилюють фрагментацію суспільного досвіду й ускладнюють вироблення спільної національної візії.

Сучасні міждисциплінарні підходи до аналізу феномену соборності дозволяють розглядати його як інтегративну рамку, що охоплює політичні стратегії, комунікативні практики, соціальні цінності та історичну пам'ять. Отже, у центрі цієї доповіді – прагнення осмислити політичну концепцію соборності України в її багатовимірності: через виявлення ключових викликів, аналіз чинників, що сприяють її актуалізації, а також оцінку інтеграційного потенціалу, який вона несе для майбутнього національного розвитку.

Аналітична доповідь підготовлена за результатами виконання науково-дослідної роботи «Концепція соборності України: витоки, еволюція, політична актуальність» (державний реєстраційний номер: 0122U000572).

## СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС СОБОРНОСТІ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ПІДХОДИ

Соборність – одна з базових і водночас складних категорій українського державотворення, яка упродовж останніх десятиліть зазнала суттєвої трансформації в теоретичному й практичному вимірі. У контексті сучасної війни, гібридних загроз та інформаційних атак концепт соборності набуває нового змісту, виходячи за межі історичного символу Акту Злуки 1919 р. Сьогодні вона розглядається як багатовимірний концепт, що охоплює політичну інтеграцію, формування національної ідентичності, соціальну солідарність і культурну єдність. У зв'язку з цим актуальним є вивчення того, як соборність переосмислюється в науковому полі й які наукові напрями формують сучасне розуміння цього феномену.

У контексті сучасної війни, гібридних загроз та масованих інформаційних атак концепт соборності набуває нового змістового наповнення, виступаючи не лише історичною ідеєю, але й актуальним об'єднавчим чинником для українського суспільства. Аналіз соборницьких ідей у міждисциплінарному полі (політологія, історія, культурологія, філософія, соціологія) сприяє формуванню цілісної національної ідентичності, яка ґрунтується на колективній пам'яті, спільних цінностях і усвідомленій відповідальності за долю країни.

На початку ХХ століття соборність ототожнювалася з конкретним політичним актом – об'єднанням українських земель. У новітньому науковому дискурсі вона дедалі частіше розглядається як етична та політична настанова, яка формує уявлення про державну єдність, громадянську залученість та солідарність. Соборність у цьому розумінні є не лише символом, а й чинником згуртування політичної нації в умовах кризи.

Ідея об'єднання всіх українських земель навколо спільного державного центру є фундаментальним елементом української національної ідентичності. Символічним її виявом став Акт Злуки

22 січня 1919 р., що заклав основу концептуальної парадигми соборності у політичній традиції України. У сучасних умовах цей символ набуває особливої гостроти. Історичне витлумачення соборності, що сформувалося ще в період діяльності УНР та ЗУНР, дозволяє критично переосмислити минуле – не лише в героїчному, але й у конструктивному плані, з метою виявлення помилок, ресурсів та моделей національної інтеграції. У цьому сенсі соборність набуває інструментальної функції для розробки стратегій соціально-політичної реінтеграції регіонів, які постраждали від окупації або перебувають у стані тимчасової непідконтрольності.

Сучасні наукові підходи дедалі частіше трактують соборність не як статичну політичну подію, а як динамічну етичну парадигму, що охоплює ідеї солідарності, спільної дії, інклюзивності та поваги до культурного й регіонального розмаїття. Така трансформація дозволяє розглядати соборність як складову політичної культури, що сприяє формуванню модерної політичної нації. Водночас у контексті євроінтеграційного поступу України зазначений концепт співзвучний із базовими засадами європейської спільноти – принципами субсидіарності, регіональної співпраці та міжнародної солідарності. Отже, соборність як національна ідея дедалі активніше проектується у геополітичну площину.

Актуальність подальшого дослідження соборності визначається низкою ключових чинників, серед яких – її історичний, політичний, соціальний, культурний та міжнародний виміри.

Виклики, пов'язані з територіальною цілісністю, особливо в контексті повномасштабного вторгнення Російської Федерації, актуалізують потребу в соборницькій консолідації. Політична соборність у таких обставинах виявляється не лише як стратегія спротиву, а й як інструмент формування політичної суб'єктності та державної стабільності.

Соборність виконує інтегративну функцію у суспільстві з багатонаціональним складом і культурною варіативністю. Вона сприяє виробленню спільного наративу, який здатен об'єднувати громадян незалежно від етнічного походження, мови спілкування чи регіонального самоусвідомлення.

Ідея соборності дозволяє поєднати регіональну унікальність із загальнонаціональними символами, утверджуючи модель ідентичності, що поєднує локальне з універсальним. Через культурну політику та наративну взаємодію формується новий канон української модерної соборності.

В умовах глобальної політичної поляризації, гібридних конфліктів та викликів безпеки соборність постає як відповідь на запит часу щодо внутрішньої стійкості, демократичної мобілізації та гуманітарної солідарності.

Сучасне осмислення соборності спирається на комплекс міждисциплінарних методів, які включають політологію, історіографію, культурологію, соціологію та філософію. Такий підхід дозволяє поєднати аналіз політичних практик, колективної пам'яті, мовної політики, символічного простору та ідентичнісних трансформацій. Завдяки цьому соборність постає не як застигле поняття, а як динамічний концепт, адаптивний до викликів сучасності.

У результаті Революції Гідності та з початком повномасштабної війни в Україні сформувалася нова модель ідентичності – громадянська, інклюзивна, орієнтована на цінності свободи, гідності та опору. У цьому контексті соборність розглядається як теоретична опора такої моделі: вона легітимізує цілісність країни на основі спільної політичної волі, а не виключно етнічної належності чи мовної одноманітності.

Соборницький підхід сьогодні набуває особливого значення для процесів реінтеграції тимчасово окупованих та деокупованих територій. Ідеться про формування не лише територіальної, а й ціннісної, комунікативної та культурної єдності. Соборність виступає концептом, який дозволяє мислити інтеграцію не як асиміляцію, а як включення у спільне політичне тіло із збереженням різноманіття.

Сучасна соборність співзвучна ключовим принципам європейської інтеграції – солідарності, регіональної співпраці, субсидарності. Таким чином, вона виконує не лише функцію національного єднання, а й укріплює геополітичну суб'єктність

України. Вивчення соборності у цьому вимірі сприяє формуванню нової зовнішньополітичної ідентичності держави.

Цінним є міждисциплінарний підхід до вивчення соборності, зокрема, враховуючи – політологічну перспективу: соборність як умова державної єдності та фактор політичної суб'єктності; правову площину: принципи соборності у Конституції, законодавстві та євроінтеграційних процесах; культурологічний і соціологічний підхід: соборність як національна пам'ять, колективна ідентичність, простір символічного об'єднання; а також психоантропологічний вимір: соборність як внутрішній архетип української ментальності, як механізм стійкості в умовах кризи.

Отже, соборність у сучасному українському науковому дискурсі постає як багаторівнева, динамічна категорія, що інтегрує історичну пам'ять, політичну філософію та сучасну практику державного управління. Її концептуалізація відображає потребу в оновленні національного проєкту в умовах війни, європейської інтеграції та глобальної нестабільності. Подальші дослідження соборності сприятимуть посиленню ідентичнісної згуртованості, формуванню політики реінтеграції та стратегічного бачення майбутнього України як єдиної, стійкої і відкритої держави.

Сучасна концептуалізація соборності у науковому дискурсі виходить за межі суто історичного інтересу. Вона постає як багатоаспектне поняття, що поєднує політичну теорію, ідентичнісні практики та державну стратегію. Її осмислення в умовах війни є не лише теоретичним завданням, а й необхідною передумовою для формування консолідованого, цілісного та стійкого українського суспільства.

## КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ СОБОРНОСТІ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ГЕНЕЗА СМИСЛОТВОРЕННЯ

Концепція соборності є ключовою в утвердженні Української держави на усіх етапах її історичного розвитку. Особливу вагу в осмисленні цінності соборності української нації має новочасний період вітчизняної історії, зокрема, починаючи з 1991 р., коли Україна постала як незалежна та самостійна держава на геополітичній мапі світу. У цей час були актуалізовані численні дискусії довкола смислового наповнення концепції соборності Української держави, що зводилося до двох ключових питань: наскільки можлива єдність української політичної нації у всьому багатоманітті її етнічних, мовних, релігійних, культурних та інших вимірів, а також, які норми та цінності мали стати визначальними для збереження та посилення громадянської єдності українців? У цьому контексті соборність набула виразної політичної актуальності як концепція, здатна забезпечити цілісність держави та консолідувати суспільство в умовах внутрішніх трансформацій і зовнішніх викликів.

Під гаслом «соборність» від початку 1990-х рр. у публічному полі країни дебатувався широкий спектр проблем, що був масштабним та багатограним, – від консолідації довкола загальної ідеї всебічного відродження національної ідентичності українців у контексті демократичної форми правління, формальний перехід до якої був здійснений на початку 1990-х років, до цілком конкретних тем, як, наприклад, перспективи євроатлантичної інтеграції України, врегулювання мовного питання, визначення статусу етнічних меншин в Україні, створення єдиної помісної православної церкви, забезпечення розвитку громадянського суспільства, гарантування прав і свободи людини тощо. Отже, на початку 1990-х рр. соборність у публічному дискурсі країни була актуалізована як концепція, яка об'єднала ключові аспекти життєдіяльності української нації – мову, віру, геополітичний вибір, а також, що особливо важливо, реабілітацію

національної історії, зокрема в аспекті тяглості традицій та інтелектуального спадкоємництва щодо осмислення цілісності та неподільності української нації та її територій.

Розвиток концепції соборності України є суперечливим та неоднорідним в інтерпретаційних та нормативних підходах, які були явно або латентно спрямовані на формування ціннісних орієнтирів української нації. Період 1991–2014 рр. характеризувався непинним пошуком та продукуванням нових смислів, які мали контрадикторну природу – з одного боку, були спрямовані на реабілітацію національної історії, а з іншого – слугували маніпулятивним інструментом для формування громадської думки і мали значною мірою дезінтегруючий вплив на українське суспільство.

Проєкт соборності України на початку 1990-х років був комплексним і багатоаспектним, включаючи політичні, економічні, культурні та міжнародні заходи, спрямовані на зміцнення суверенітету та територіальної єдності України. Ключовими пріоритетами на рівні офіційного державного дискурсу були проголошені забезпечення цілісності держави, розвиток національної ідентичності та комплексна інтеграція до світового демократичного співтовариства. Паралельно, на фоні економічної нестабільності та політичних криз, широкі кола громадськості прагнули структурних реформ економіки, а також забезпечення права на свободу слова, трансформації культурного капіталу української нації в напрямі відродження українських традицій, популяризації української культури. Ці ціннісні орієнтири стали основою для подальшого зміцнення незалежної України. Два основні аспекти соборності України – територіальна цілісність та духовна єдність – набули особливого значення у контексті державотворення у 1990-ті рр.

Концепція соборності була артикульована переважно як мета, світоглядний горизонт соціокультурної самоідентифікації українців та прагнення інтеграції у світовий політико-економічний простір. У 2000-х роках актуалізувався новий тренд – ідея соборності інструменталізувалася та стала предметом для

численних маніпуляцій, зокрема в контексті популяризації ідеї несумісного та контрпродуктивного об'єднання різних територій у межах новочасної України. В означений період спостерігався істотний розрив між декларуванням на офіційному рівні вагомої ролі соборності як ідейної основи новітньої Української держави, і, разом з тим, половинчастої політики щодо її реальної імплементації в українських реаліях. Концепція соборності таким чином поступово була введена у конфліктогенний контекст, провідним трендом стала спекуляція довкола теми соборності – її цінність мінімізувалася, конструкт соборності позиціонувався як штучний, а отже – несуттєвий та маргінальний для української нації. Також на рівні офіційного дискурсу незначна увага була приділена меседжу про невіддільність Криму та Донбасу як невід'ємних частин України, що, зокрема, провокувало дезінтегративні тенденції на Півдні та Сході країни.

Державна політика національної пам'яті щодо популяризації концепції соборності як об'єднуючої для усього українського суспільства у період 1991–2014 рр. мала несистемний характер. Внаслідок цього, інтегративний, консолідуючий потенціал соборності було істотною мірою втрачено, що засвідчувало недостатньо злагоджену роботу державних інститутів та її слабкий рівень взаємодії із широкими верствами громадськості з метою утвердження об'єднувчої політики історичної пам'яті на засадах соборності, що символізувала б єдність Української держави в усьому багатоманітті її етнічних, релігійних, мовних та культурних вимірів.

Спекулятивні дискусії, дискримінаційна риторика довкола концепції єдності української політичної нації з плином часу трансформувалися у політичну технологію підриву соборності України, зокрема на рівні популяризації ідеї «несумісності» та «взаємовиключності» Заходу і Сходу України, їх економічних, культурних, зовнішньополітичних орієнтирів, а також зовнішньополітичного курсу держави, що коливався між прозахідним і проросійським. Політичні маніпуляції, помножені на істотні фінансові та організаційні ресурси, призвели до зародження і

посилення регіональних політичних режимів, актуалізації дезінтеграційних сепаратистських політичних проєктів.

Загалом, період 1991–2014 рр. був засадничим для продукування нових смислів та орієнтирів у націєтворенні, які ідейно підготували ґрунт для подій 2014 р., зокрема, Євромайдану та Революції Гідності, а також окупації Криму та частини Донбасу, що знаменували собою новий етап випробування на стійкість та єдність української нації не тільки у знаково-символічному вимірі, але і у практичній площині прямого військового зіткнення, коли контекст світоглядних суперечностей в інтерпретаціях соборності було знято заради збереження політичної єдності української нації, що зазнала прямої збройної агресії з боку Російської Федерації.

## КОНСОЛІДАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ТА ЗАГРОЗ ДЕРЖАВНОСТІ

З початком широкомасштабного вторгнення російських військ у лютому 2022 р. Україна вперше за всю історію незалежності зіткнулася із загрозою втрати державності. Однак ворог зіштовхнувся з небаченим опором, що позбавило його шансу на блицкриг. Вирішальну роль у протидії загарбникам відіграла стійкість українського суспільства, яке було сповнене переконання, що запорукою перемоги, а отже збереження держави, свободи, демократії можуть бути лише спільні дії.

Каталізатором процесів, спрямованих на досягнення національного консенсусу щодо розв'язання актуальних проблем внутрішньої і зовнішньої політики, включаючи відновлення територіальної цілісності держави та чітке визначення геополітичних пріоритетів, стала гібридна війна, розпочата Росією проти України у 2014 р. Вона ж актуалізувала завдання подолання гетерогенності, роз'єднаності та конфліктогенності українського суспільства.

Запорукою розв'язання зазначених вище завдань було утвердження української політичної нації – високоорганізованого соціального організму з дієвими консолідаційними чинниками у різних сферах: політичній (легітимація політичної системи), соціальній (соціальна активність громадян), правовій (повага до закону і прав людини), економічній (подолання патерналістських орієнтацій), міжнаціональній та міжконфесійній (утілення принципів рівноправності та гармонізації). Консолідація політичної нації потребувала гармонізації багатоманітного українського соціуму, його єднання навколо спільного розуміння минулого та бачення майбутнього, національної ідеї, мови, культури, домінуючих у суспільств цінностей, орієнтацій та життєвих стратегій.

Досягнення згаданого потребувало від держави звернути увагу не лише на розвиток національної самосвідомості, популяризацію української культурної спадщини, а й на патріотичне виховання, глорифікацію військових-захисників, забезпечення

домінування в країні україномовного інформаційного продукту з відповідним змістом ідей і цінностей, просування відповідних геополітичних орієнтирів, нейтралізацію ворожої пропаганди. Головні напрями в цій царині були сформульовані в Указі Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» (2016), урядовому «Плані заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері» (2018). Позитивний вплив на консолідаційні процеси в країні мала й реформа децентралізації, яка надала громадам більше повноважень і ресурсів, наслідком чого стало зростання рівня політичної участі громадян, зміцнення їх довіри до місцевого самоврядування та до владних інституцій загалом.

Проблема національно-громадянської єдності була складовою і політики держави у сфері національної безпеки і оборони. Так, у Стратегії національної безпеки України (2020) та Стратегії воєнної безпеки України (2021), окрім підтвердження курсу на відновлення територіальної цілісності України, наданню обороні України «всенародного характеру», значна увага зверталася на сприяння процесам консолідації української політичної нації. Останнє мало забезпечуватися сталим розвитком національної економіки, дієвим контролем громадянського суспільства за діяльністю органів влади, рішучою протидією спробам розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі, готовністю держави і суспільства до захисту демократичного ладу, суверенітету та територіальної цілісності України, широкою підтримкою набуття Україною членства в ЄС та НАТО.

У цей час значну увагу держава приділяла мовно-культурному та духовному відродженню. Враховуючи роль мови як найвагомішого чинника консолідації нації, після початку гібридної війни в Україні відбулося оновлення законодавства в освітній та мовній сферах (зокрема, закони України «Про освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної»).

Законодавчі ініціативи були спрямовані на подолання деформацій національного мовно-культурного і мовно-інформаційного простору, створення умов до повноцінного функціонування української мови в усіх публічних сферах, що розглядалося як потужний інструмент консолідації суспільства.

У відповідь на невпинну антиукраїнську пропаганду з боку РФ, яка досить часто базувалася на викривленні історії та виправданні злочинів радянського режиму, розпочався завершальний етап декомунізації, що все більше ставав виявом боротьби нації за власну ідентичність. Процес декомунізації, а з 2022 р. заборона пропаганди російського тоталітарного режиму і виправдання збройної агресії РФ були за своєю суттю спрямовані у майбутнє – подолання постколоніального синдрому й утвердження України як самостійної соборної держави з власною зовнішньополітичною суб'єктністю, що було потужним об'єднавчим чинником українського соціуму.

Реалії війни висунули на порядок денний необхідність утілення у життя нових принципів етнополітики, які мали створити більш сприятливі умови для консолідації української політичної нації. Йдеться про перехід від *ексклюзивної* моделі політики до *інклюзивної* («модель спільного українського дому»), гармонійного поєднання принципів *зміцнення / об'єднання, різноманітності / різнорідності*. Ці важливі акценти знайшли відображення у низці урядових документів, зокрема «Державній цільовій національно-культурній програмі “Єдність у розмаїтті” до 2034 року», яка мала посилити інституційну базу для задоволення потреб й ефективної реалізації прав і можливостей національних меншин та корінних народів України, забезпечити їхню інтеграцію до української політичної нації.

Усвідомлення необхідності об'єднання зусиль у боротьбі проти ворога сприяло солідаризації негомогенного суспільного загалу та прискорило процеси консолідації української політичної нації, досягнення високого рівня її єдності і стійкості перед викликами і загрозами, які породила російська агресія. Так, напередодні повномасштабної війни в Україні помітно зріс рівень

солідарності і консолідації суспільства – понад 80% громадян вважали себе патріотами Вітчизни, близько 57% були готові особисто захищати Батьківщину від ворога (зростання порівняно з попереднім десятиріччям – майже у півтора раза). Рекордним був і рівень підтримки України як суверенної держави – 79%.

На процеси консолідації української політичної нації позитивно впливали ефективні дії політичного керівництва держави та її збройних сил, яким у березні–квітні 2022 р. вдалося зупинити просування російських військ та відкинути їх від Києва. Новий формат комунікації між владою і громадянами, сприяння ініціативам громадянського суспільства, системні і оперативні дії у сфері соціального захисту громадян привели до неймовірно високого рівня довіри до більшості державних інституцій. Наслідком цієї довіри та усвідомлення цінності держави стало те, що у перші місяці війни 80% громадян були готові відстоювати територіальну цілісність України зі зброєю в руках, а близько половини брали участь у різних формах волонтерської діяльності. При цьому абсолютна більшість громадян висловлювалася негативно щодо досягнення миру за рахунок втрати частини території України.

Широкомасштабне російське вторгнення стало каталізатором процесу консолідації української нації, зміцнення національно-громадянської самоідентифікації українців, їхнього згуртування навколо ідеї суверенної, соборної держави. Станом на кінець 2022 р. більшість українців позитивно ставилися до розпаду СРСР, засуджували комуністичний тоталітарний режим, вітали перейменування топонімів радянського і російського походження, що було свідченням підтримки суспільством заходів держави у сфері декомунізації та дерусифікації. Підтвердженням цієї тези є й значне падіння рівня використання російської мови для спілкування у публічному просторі.

Усе більш помітними ставали ознаки перетворення українців на політичну націю. Так, наприкінці 2023 р. 69% респондентів (удвічі більше довоєнного рівня) вважали, що українці «долають внутрішні суперечності і йдуть шляхом до згуртованої політичної

нації». Водночас, частка переконаних, що «українці йдуть до розколу», скоротилася з 58% до 25%. Внаслідок російського вторгнення в Україні утвердилася громадянська ідентичність як домінуюча, залишивши далеко позаду такі потенційно конфліктогенні самоідентифікації, як регіональна, релігійна, етнічна та мовна.

Посилення консолідації української політичної нації було зафіксоване соціологічними дослідженнями й у 2024 р. Зокрема, Центр Разумкова, спираючись на багаторічні опитування, підтвердив поглиблення згуртованості українського громадянства навколо ідеї соборності Української держави як відображення єдності всіх верств суспільства навколо спільних ідей, загальнонаціональних цілей. Згідно з опитуваннями, 91% респондентів пишалися тим, що вони є громадянами України, 91–97% – позитивно ставилися до державних символів – Державного прапора, Герба та Гімну України.

Потужним об'єднавчим чинником для українців стало й прагнення до європейської та євроатлантичної інтеграції. Реакцією українського суспільства на російську агресію стало усвідомлення більшістю населення необхідності вступу країни до НАТО. Вже у першій половині 2022 р. лівова частка українців у всіх регіонах країни підтримувала ідею приєднання України до Північноатлантичного альянсу. Цей рівень підтримки лише на декілька відсотків поступався рівню підтримки вступу України до ЄС.

За час війни в Україні остаточно утвердилася українська політична нація, яка базується на загальновизнаних цінностях – суверенність держави, її територіальна цілісність, українське громадянство, патріотизм, готовність захищати Батьківщину. Об'єднавчим чинником широкого загалу суспільства було усвідомлення спільних завдань – перемогти ворога, розпочати повоєнне відновлення і модернізацію країни, забезпечити реінтеграцію тимчасово окупованих територій та адаптацію громадян до мирного життя, забезпечити перетворення держави на конкурентоздатного суб'єкта цивілізованого світу.

## **НАЦІОНАЛЬНІ ЕЛІТИ У ПРОЦЕСІ СУСПІЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ПОТЕНЦІАЛ І ОБМЕЖЕННЯ**

Багаторічний аналіз ідей, концепцій української соборності та історичного досвіду їхнього втілення в життя незмінно приводить до обґрунтованих, переконливих висновків про визначальну залежність непростих суспільних феноменів від складної взаємодії, переплетіння багатьох, цілої низки чинників різних за сутністю, характером і масштабами. Чимало що вказує тут на особливу роль і відповідальність національних еліт. Останній термін тут свідомо вживається у множині, хоча сенс мають ті науковці, які вважають, що справжня еліта – то досить нечисельний прошарок (невелика група осіб), вузьке коло добре відомих, безперечних, абсолютних авторитетів, визнаних лідерів нації, її провідна верства. Вони від природи наділені рідкісним, особливим, неординарним розумом, гармонічним сполученням глибокого теоретичного і гнучкого практичного інтелекту, широтою пізнання суспільного життя, неймовірною працездатністю. До їхнього голосу, думок, позицій прислухаються і придивляються всі свідомі індивідууми соціуму. Їм вірять, з ними згодні, готові масово йти, оскільки саме за ними правда, мудрість, вища справедливість. Елітарна когорта зазвичай формується поступово, впродовж тривалих років, її репрезентанти стають історичними, знаковими символами епох і залишаються у вдячній пам'яті нащадків на століття, назавжди.

Однак у сучасній політичній науці дедалі наполегливіше пробиває собі дорогу тенденція кількісного, предметного розширення кола осіб, яких зараховують до розряду еліт. Як видається, тут насправді йдеться переважно про лідерів в окремих галузях життєдіяльності й, як правило, впродовж лише певного – поточного часу (новітній досвід дає немало прикладів, коли їхні імена здебільшого швидко забуваються зі змінами обставин, або й отримують навіть негативні оцінки в минулих процесах), тобто про тих, хто посідає провідне місце в політиці, адміністративно-державному і військовому будівництві бізнесу, науці, ідеології,

культури, церкви, інформаційному просторі. То ж, полишаючи осторонь загалом важливу термінологічно-предметну дискусію, у мейстрімі новітніх прагматичних підходів, у чомусь виправданім, доцільним видається концентрація уваги на сумарному середовищі виконавців свого роду керівних, «командно-очільних функцій» (хтось узагалі вважає їх сервісними, а їхню елітарну кваліфікацію умовною), однак усе ж тих реальних осіб, від кого значною, часом дійсно вирішальною мірою залежать позитивні зрушення і суспільний прогрес, проміжні здобутки і кінцеві результати загального поступу. Окрема розмова про історичну відповідальність провідних державних інституцій і громадських структур (звичайно – на особистісному зрізі) в екстремальних умовах моменту, що переживається.

З тенденцією розвитку уявлень про розширення, примноження елітарних середовищ критерії оцінки ефективності їхньої діяльності не знижуються. Навпаки, в умовах нагромадження, загострення ентропійних соціальних проблем, породжуваних, зокрема, затяжною війною, зростають очікування збільшення «віддачі» від особистостей, в яких хотілось би бачити психологічно-мобілізаційні імпульси, яскраві, повчальні зразки для натхнення і наслідування. Коли ж подібні очікування не знаходять підтвердження, виникають настрої масового розчарування, а у науковців зароджуються висновки про нестримну деградацію, практично абсолютну відсутність у нинішньому суспільстві еліт, принаймні неготовність останніх правильно оцінювати виклики часу, пропонувати конструктивні відповіді на них. Відтак формулюються завдання «пошуку», виховання, створення вкрай необхідних феноменів.

Аналіз досвіду, численних конкретних прикладів діяльності творчої, наукової, теоретично підготовленої інтелігенції – діячів науки, державотворення, культури, мистецтва, масмедіа, деяких представників масштабних економічних процесів, славних учасників бойових дій, Верховного військового командування Збройних сил України – дозволяє сконцентрувати увагу на найбільш яскравих, резонансних зразках діяльності елітарного середовища, яке гідне всебічної підтримки і всілякого наслідування.

Разом з тим, було б ненауково, несправедливо заплющувати очі, замовчувати проблеми, які завжди бувають у суспільному житті і, звісно, мають місце в руслі проблеми, що розглядається. Тут важливо не лише констатувати негативні факти, випадки, зокрема в ідеологічно-виховній, освітній, пропагандистській сферах, а намагатися забезпечити умови для успішного виконання місії вітчизняних еліт.

Мабуть, одне з найпопулярніших слів, яке нині на вустах практично кожного українця поряд з перемогою і миром, – повоєнна відбудова Батьківщини. Спільне бажання оптимістичне, життєствердне, натхненне – наша мальовнича Україна має бути і обов'язково буде ще прекраснішою і могутнішою. Глибокі рани війни, сплюндрована земля, зруйновані, спалені міста і села будуть неодмінно відновлені, знову будуть тішити наших співвітчизників, усіх гостей новими звершеннями, добрими справами. Безперечно, гідний приклад і шлях єднання зусиль покажуть найактивніші творчі особистості, лідери найрізноманітніших галузей і професій. Уже сьогодні народжуються амбітні проекти справжніх архітекторів і будівничих прийдешньої України – країни справжнього щастя для людей.

## КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ СОБОРНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна, що розпочалася 2014 р., стала ключовим моментом у новітній історії України, символом боротьби за свободу, демократію та європейський курс розвитку держави. В умовах воєнної інтервенції та загрози втрати територій концепція соборності стала центральною у політичному дискурсі країни і визначила подальші кроки держави та громадянського суспільства для захисту незалежності та територіальної цілісності України. Соборність генералізувала територіальну та духовну єдність українського народу, незалежно від регіональних та культурних відмінностей, історичного минулого різних регіонів країни. Політична актуальність ідеї соборності проявилася з 2014 р. як відповідь на зовнішні загрози: саме усвідомлення рівної цінності всіх регіонів і громадян України як невід'ємних частин єдиної держави стало важливим чинником національної єдності та консолідації.

Війна спричинила потужну хвилю «усвідомленої українськості». Єдність суспільства зумовила зростання рівня солідарності, а також активізувала волонтерську діяльність широких верств населення для підтримки Збройних сил України, добровольчих батальйонів, а також внутрішньо переміщених осіб. Соборність у контексті війни постала не стільки як історико-культурний концепт, скільки як жива практика об'єднання українців, що стало фундаментом для формування сучасного українського громадянського суспільства.

Революція Гідності, окупація Криму, війна на Донбасі та повномасштабна війна 2022 р. стали каталізатором національної стійкості як ключового елементу виживання та розвитку суспільства в умовах загрози існуванню України як єдиного державного організму. Громадяни, об'єднані навколо ідеї соборності, постали як нація, яка здатна витримувати, адаптовуватися та відновлюватися під час кризових ситуацій, зокрема таких, як військові дії та окупація частини територій. Основними аспектами

ідеї соборності у цей період стали патріотизм та посилення національної ідентичності українців. Громадяни України переосмислили значення незалежності, вагомість співучасті та взаємодопомоги у соціальному полі, цінність власної культурної спадщини як основи стійкості всієї країни в умовах військових дій різного ступеню інтенсивності та перманентної екзистенційної загрози.

Період з 2014 р. став визначальним також для переосмислення регіональних відмінностей у межах єдиної держави та прагнення гармонійно інтегрувати ці особливості в загальнонаціональний контекст. На противагу конфронтації на підставі відмінностей, увага українського суспільства була сфокусована на збереженні національної ідентичності, базованої на багатоманітті. Соборність постала як центральна світоглядна категорія, що сприяла мобілізації суспільства задля збереження державного суверенітету, захисту територіальної цілісності країни та культурної ідентичності українського народу. Особливого смислового навантаження набув концепт «дім», який отримав нові конотації у зв'язку із окупацією Криму та Донбасу, а згодом і з повномасштабною війною, сприйняття України як дому, де кожен громадянин є «своїм», «рідним». При цьому кожен регіон є частиною одного цілого державного організму, відчуття належності до єдиної національної спільноти, відповідальності за спільне майбутнє, стали способом протидії ментальній експансії Росії, точками національного зростання та консолідації в умовах невизначеності та війни.

Одним із ключових напрямів в утвердженні соборності новітньої Української держави стала відмова від радянського спадку у вигляді історико-культурних артефактів. Цей процес включав декомунізацію, відмову від російської культурної та інформаційної присутності у публічному полі. На зміну епосі домінування російськомовного контенту прийшов такий тренд, як українізація медіапростору, введення квот на українську мову на телебаченні та радіо, що сприяло підвищенню обізнаності громадян щодо набутоків вітчизняної культури та історії і, загалом,

позитивно вплинуло на самоідентифікацію та зміцнило національну ідентичність українців.

Однією із ключових подій, що знаменувала об'єднання українців у духовному та релігійному вимірі, стала автокефалія Православної церкви України, що символізувала релігійну незалежність України та духовну консолідацію нації. Крім цього, важливим елементом утвердження соборності стала спільна робота науковців, освітян, представників влади у напрямі реабілітації національної історії. Так, особливу увагу було надано переосмисленню Другої світової війни, зокрема злочинів сталінського режиму, історії національно-визвольного руху в Україні, вивченню історії Голодоморів на вітчизняних теренах, ролі ОУН–УПА під час Другої світової війни, радянським репресіям та іншим важливим темам національної історії. Також відбулося переосмислення календаря свят радянської доби, натомість створена нова композиція національної пам'яті із реабілітацією важливих та пам'ятних дат в історії української нації. Це був акт своєрідної культурної деколонізації, спрямованої на формування нової національної ідентичності.

Переосмисленню історичної пам'яті та формуванню нового пантеону українських героїв сприяло також нове позиціонування ролі та значення Збройних сил України, що істотно вплинуло на ціннісну картину світу українського суспільства, у центрі якої сьогодні перебуває наратив перемоги, а також повного відновлення кордонів України в межах 1991 р. Сучасні воїни, співвітчизники стали національним символом боротьби за відновлення територіальної цілісності країни, а також уособленням героїзму та самовідданості, що об'єднали українців в умовах зовнішньої агресії та посилили резильєнтний потенціал української нації.

Важливими інструментами для відновлення та зміцнення соціальних зв'язків, збереження національної єдності на основі спільних інтересів і цілей стали проекти післявоєнного відновлення України. Разом із тим, напрям загальнонаціонального діалогу залишається базовим для толерування у суспільстві ідеї «спільного блага», ґрунтованого на солідарності та паритетної

участі у доланні наслідків війни та справедливому розподілі «тягаря» війни між різними регіонами держави.

Наратив соборності та європейської ідентифікації став важливим елементом виживання та розвитку української нації як частини європейської політико-культурної спільноти. Тема кордонів, передовсім внутрішньополітичних, культурних у середині Української держави була переосмислена, значна частка громадян відчула власний потенціал суспільно значимої участі в політичному житті країни та усвідомила себе як частину європейської спільноти. В основу української соборності таким чином був закладений як національний, так і європейський вектор ідентичності, в основі якого – спільність цінностей, зокрема таких, як верховенство права, плюралізм та солідарність. Сумарно ці тенденції спряли зміцненню соціального капіталу української нації, становленню більш стійкого та консолідованого громадянського суспільства.

Аспекти етнічного походження, мовного вибору, релігійної належності стали безумовно другорядними в умовах війни та необхідності самозахисту нації. Ідеї єдності, «єдиного фронту», солідарності, мали цементуючий ефект для українців в умовах зовнішньої агресії. Наратив перемоги та об'єднання українців задля досягнення сталого миру став домінуючим у суспільному дискурсі та колективних очікуваннях.

Прагнення підірвати консолідованість українського суспільства, нав'язати лінії демаркації між українцями є одним зі стратегічних пріоритетів Росії. І у цьому контексті наративи розколу та роз'єднання становлять одну із найбільших небезпек в умовах війни та невизначеності. Саме тому ідея соборності сьогодні має виняткове значення для формування національної гуманітарної політики, зокрема в аспекті подолання наслідків війни і забезпечення єдності та інформаційної безпеки української нації у майбутньому, забезпечуючи основу для сталого розвитку держави.

## НАЦІОНАЛЬНА ТА ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ: ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Повномасштабна війна РФ проти України – це війна проти ідентичності; війна за ідентичність; війна ідентичностей; війна за ідентичність та цінності не лише українців, а всього цивілізованого світу; це геноцид українців та знищення української ідентичності; це спроба знищити не тільки українську державу, а й саму націю. У відповідь ворогам – український спротив, українська стійкість, українська опірність і консолідація суспільства.

В умовах повномасштабної війни особливого значення набуло не лише усвідомлення українцями своєї національної та громадянської ідентичності, а й її утвердження на усіх рівнях. Війна загострила в українців розуміння таких цінностей, як власна незалежна держава та належність до неї через громадянство; демократія, свобода, солідарність. Відбулося усвідомлення того, що мовні, культурні, етнічні, релігійні, регіональні та політичні суперечності неважливі, коли є загроза втратити державу.

Повномасштабна війна Росії проти України, що триває з 2022 р., стала надзвичайно потужним каталізатором змін у сфері національної та громадянської ідентичності. Зростання патріотизму, перегляд цінностей, посилення солідарності та підтримка Збройних сил України – все це вказує на глибокі трансформаційні процеси. Водночас війна оголила і низку викликів: інформаційна поляризація, травматичний досвід, регіональні відмінності у сприйнятті ідентичності, а також напруга між етнічними, мовними та громадянськими компонентами ідентичності. Сильна національна ідентичність є ключовим чинником національної безпеки, особливо в умовах війни. Вона сприяє консолідації суспільства та підвищує готовність громадян до захисту своєї держави. В умовах повномасштабної війни, нав'язаної Росією, українська ідентичність стала важливим чинником спротиву агресору, підвищуючи моральний дух та патріотизм населення.

Війна на Сході України і окупація Криму з 2014 р. та повномасштабна війна з 2022 р. стали каталізаторами для посилення української ідентичності. Ці події сприяли усвідомленню важливості національної єдності та зміцненню національної самосвідомості. Українська мова, культура та історія набули нового поштовху до розвитку і популяризації серед громадян. Водночас формується новий тип українця-громадянина, для якого ключовим маркером належності є не мова чи етнічне походження, а ціннісна орієнтація на свободу, гідність, незалежність і опір агресії. Спостерігається розширення поняття "свого" – зближення регіонів, зростання довіри до державних інституцій, волонтерського руху та армії як головних елементів ідентичності. Водночас війна загострила регіональні особливості в сприйнятті минулого, особливо у зв'язку з досвідом окупації, депортацій, примусової русифікації.

В умовах повномасштабної війни відбулося прискорене формування консолідованої колективної ідентичності українців. Українське суспільство як ніколи характеризується стійкістю та єдністю. І це вивляється не тільки в захисті територіальних кордонів, а й у збереженні національних цінностей – мови, культури, історії. Українська мова стала важливим символом спротиву, що ускладнює динаміку для російськомовних українців, які водночас демонструють високий рівень патріотизму. Поширюється ідея "інклюзивного патріотизму" – коли бути українцем означає поділяти спільні цінності, а не лише етнічне походження.

В умовах повномасштабної війни перемогла загальнонаціональна ідентичність українців, здолавши ідентичності регіональні, сформувалася політична нація: українці захищають Батьківщину незалежно від етносу, мови, конфесії, геополітично: ми – європейці.

Основні ціннісні характеристики українців: свобода, гідність, стійкість, воля, соборність, винахідливість, безстрашність, самопожертва, співчуття і взаємодопомога – є основою становлення нової української ідентичності. Українці об'єдналися навколо ідеї спротиву ворогу та захисту територіальної цілісності України,

сформували колективну громадянську і національну ідентичність, згуртувавши українську націю через усвідомлення українців належності до держави України, до українського народу, нації як у межах території України, так і за її межами.

Серед важливих маркерів ідентичності українці визначали *мову*: „захищаючи мову, ми захищаємо основне, на чому тримається українська ідентичність”; *історичну пам'ять*: „історична пам'ять може базисно відбутися за двох умов, перша – якщо є усвідомлення спільнотою власної історії й відчуття та зв'язок родинних історій з історією громади, і друга – це спільне опрацювання травматичних сторінок історії. Без цих двох умов неможливо побудувати жодну здорову ідентичність”; *національну безпеку*: „зараз українців найбільше об'єднує безпековий виклик – у нас з'явився зовнішній ворог. Але паралельно з цим консолідуючим чинником ми повинні приділяти увагу освіті, поясненню логіки державотворення, пошуку спільних цінностей”. Власне, питання національної безпеки є одним із ключових для усіх країн в умовах глобалізації.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну створило нову реальність, зміцнивши почуття політичної єдності та утвердивши суб'єктність України і національну ідентичність. Українці довели собі та іншим, що вони існують як нація, яка має громадянську і національну ідентичність і здатні захищати свою незалежність територіальну цілісність і соборність. «Історія Європи значною мірою пишеться в Україні. Українці власними тілами захищають те, що важливо» (Тімоті Снайдер); «а зараз у всьому світі люди бачать, наскільки українці – реальна нація. І ви бачите захоплення Україною в світі» (Ювал Ной Харарі).

Підтвердження реальної суб'єктності України полягає в тому, по-перше, у світі з'явилася стійка звичка брати до уваги Україну; по-друге, Україна потребує концентрованої суб'єктності на світовій арені; по-третє, українське питання обговорюється з позиції самої України, в чому велика заслуга українського війська, громадянського суспільства, публічної дипломатії; по-четверте, відбулося утвердження української ідентичності; по-п'яте, події в Україні визначають яким буде світ.

Основними викликами для громадянської та національної ідентичності залишається інформаційна війна і спроби РФ розколоти українське суспільство через маніпуляції з ідентичністю (особливо на окупованих територіях); психологічна травма мільйонів громадян – втрати, вимушене переселення, окупація, що впливають на здатність до самоідентифікації; мовне питання, яке часом стає полем конфлікту, замість інструменту об'єднання; повернення і реінтеграція ВПО та жителів деокупованих територій в єдиний культурно-політичний простір України.

Отже, ідентичність в Україні стає все більше громадянською, вкоріненою в цінностях свободи, демократичного вибору та спільного спротиву, а не в суто етнічних або мовних ознаках. Війна зміцнила солідарність, але й загострила потребу в усвідомленій політиці культурної інтеграції, підтримці локальних ідентичностей та подоланні травм. Єдиний наратив не повинен означати одноманітність – майбутнє ідентичності України має ґрунтуватися на плюралізмі у межах політичної єдності.

## ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНИЙ ДИСКУРСИ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА

Засоби масової інформації відіграють важливу роль у конструюванні соціальної та політичної реальності. Сучасні медіа в Україні розвиваються в умовах технологічних змін і трансформацій. Вони справляють істотний вплив на формування громадської думки, контролю над владними інституціями і сприяють розвитку суспільства у демократичному напрямі.

На законодавчому рівні в Україні гарантовано принцип свободи висловлення думки, поглядів і переконань, а також поширення, обміну та отримання інформації, свободи діяльності суб'єктів у сфері медіа, зокрема, їх права на вільне визначення змісту інформації, свободи господарської діяльності, гарантованості права на інформацію, відкритості та доступності інформації, її достовірності і повноти, правомірності її одержання, використання, поширення, зберігання та захисту.

У цьому дискурсивному контексті особливої актуальності набуває концепція соборності, яка в політичному вимірі репрезентує не лише ідею територіальної цілісності, а й категорію ціннісної та громадянської єдності нації. В умовах війни та агресивного інформаційного середовища медіа-інститути функціонують як носії інтеграційних сенсів, сприяючи консолідації суспільства, утвердженню спільного історико-культурного нарративу та підтримці державної суб'єктності. Саме завдяки професійній, етично відповідальній журналістиці забезпечується відтворення та трансляція ідеї соборної, суверенної України як фундаментального політичного орієнтиру сучасності.

Дві ключові категорії, комунікації та впливу, є засадничими для розуміння дискурсу сучасних українських медіа та їх якісних характеристик, а саме: їх об'єднувального, консолідуючого, інтегративного потенціалу, та, відповідно, його протилежного екстремуму – роз'єднувального, деконсолідуючого, дезінтегративного виміру. Особливої актуальності аналіз дискурсів сучасних українських медіа набуває в контексті інформаційної

війни, що розпочалася задовго до прямого військового вторгнення в Україну Російської Федерації і яка справляла вагомий світоглядний вплив на переконання та цінності як українських громадян, так і світової громадськості. В умовах істотного впливу проросійської пропаганди, що перманентно була присутня в інформаційному полі Української держави, починаючи з 1990-х рр., особливої актуальності набуло питання медіаграмотності та інформаційної безпеки, що, зокрема, включають комплекс практичних навичок та знань, які надають споживачам інформації можливість ефективно і безпечно користуватися медіа ресурсами та критично оцінювати інформаційні потоки.

Під час аналізу інтегративного та дезінтегративного дискурсів у сучасних вітчизняних медіа можна виокремити декілька ключових тенденцій: 1) розрив між законодавчо закріпленим правом на інформацію та реальним доступом до неї для широких кіл громадськості через низку політичних криз у новітній історії Української держави та повномасштабну війну; 2) недотримання принципу чесної конкуренції на ринку ЗМІ, що було зумовлено наявністю цензури та політичним контролем над державними та приватними ЗМІ з боку високопосадовців держави, а також стратегією монополізації медіа ринку представниками бізнес еліт, які сприймали інформацію як інструмент політичної та економічної боротьби; 3) російська культурна експансія в Україні через ЗМІ, які траслювали штампи і кліше російської пропаганди та множили наративи нерозлучності минулого та майбутнього України та Росії як єдиного державного організму, тим самим поглиблюючи кризу самоідентифікації для частини населення України, чия громадянська ідентичність поступово «розмивалася» та знецінювалася. Перераховані вище фактори, сукупно із незрілістю демократичних інституцій та громадянського суспільства, а також наявністю проблеми інформаційної відкритості, формували фундамент для низки дезінтегративних меседжів, спрямованих на підрив політичної та громадянської єдності української нації. Серед ключових образів у цій війні наративів були такі концепти, як «гібридна війна», «громадянська війна»,

«сепаратизм», «націоналізм», «повстанський рух», «руській мір», «спільний світ православ'я», ідея «захисту інтересів російськомовних людей», «фашизм», «хунта», «бандерівці / нацисти», «руська весна» та інші. Теми «корумпованості», «зради», «хаосу», «розділення України» та «зовнішнього управління», «провальної держави», «загрози для Росії» підживлювали антиукраїнські, антизахідні, проросійські настрої та переконання, спрямовані на утвердження образу України як штучно створеного державного організму.

Паралельно із дезінтегративними процесами, серед вітчизняних ЗМІ спостерігалася тенденція до генерування проукраїнського державницького дискурсу, який був спрямований на стимулювання виробництва національного продукту та дотримання принципу свободи слова та вільного доступу до неупередженої інформації. Основні консолідуючі ініціативи в утвердженні інтегративної ролі медіа були пов'язані зі: 1) створенням незалежних ЗМІ та захистом економічної конкуренції у сфері медіа; 2) розвитком професійних стандартів роботи журналістів в Україні, зокрема через індивідуальні та колективні ініціативи щодо дотримання якісних параметрів професії; 3) формуванням пулу аналітичних центрів та незалежних громадських організацій, чия робота спрямована на моніторинг свободи ЗМІ та його відповідність загальноєвропейським та міжнародним стандартам.

На поточному етапі розвитку Української держави корупція, тиск на журналістів і олігархічний контроль постають як серйозні виклики для незалежної та якісної журналістики. Воєнна інтервенція та окупація українських територій з боку Російської Федерації, з одного боку, посилили патріотичну домінанту у вітчизняному інформаційному полі, а з іншого – сформували нові виклики для українських медіа, зокрема питання безпеки для журналістів. Передовсім це фізична небезпека, зумовлена роботою на лінії фронту, в зонах бойових дій, в умовах окупаційного режиму, що несуть пряму загрозу життю і здоров'ю для представників медіа. Також це психологічний тиск та самоцензура, які спричинені низкою етичних дилем, таких як дотримання

принципу неупередженості під час висвітлення військових дій, а також питання публікації резонансних матеріалів, що потенційно можуть спровокувати пряму загрозу життю і здоров'ю для їх авторів. Додатковим фактором, що ускладнює роботу журналістів у військовий час, є проблематичність верифікації даних, що надходить як від офіційних, так і неофіційних джерел та свідків. Разом із тим, саме журналісти в умовах війни виконують безпрецедентно важливу суспільну місію, а саме – документування повсякденності в умовах окупації, а також фіксації численних воєнних злочинів і порушень прав людини в контексті повномасштабної війни. Ці свідчення становлять надзвичайно цінний матеріал як з погляду розуміння інструментів і технологій захоплення українських територій, так і феномену ментальної окупації, над якою працює російська пропаганда в рамках інформаційної війни та зіткнення розбіжностей в історичних наративах про минуле та майбутнє України.

## ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ПОСИЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЄДНОСТІ УКРАЇНИ

Децентралізація є однією з найважливіших і найбільше вдалих реформ у новітній історії України, основними результатами якої стали: побудова якісно нової системи місцевого самоврядування, в основі якої лежала зміна базового рівня адміністративно-територіального устрою шляхом створення об'єднаних територіальних громад; встановлення безпосередніх міжбюджетних відносин громад з державним бюджетом; збільшення розміру фіскальних і нефіскальних надходжень до бюджетів громад; надання органам місцевого самоврядування (далі – ОМС) більшого обсягу прав у розпорядженні власними ресурсами, посилення їх зацікавленості у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів та пошуку додаткових джерел їх наповнення; зміцнення матеріальної та фінансової основи громад; поява нових осередків господарської діяльності тощо. Внаслідок цих нововведень територіальні громади дістали можливість підвищити якість надання публічних послуг населенню, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для залучення інвестицій та розвитку місцевого бізнесу, розробляти та реалізовувати програми місцевого розвитку тощо. Збільшення фінансових можливостей і юридичних прав громад стимулювали співпрацю між ними, яка, в свою чергу, сприяла їх інтеграції у регіональну і загальнодержавну економіку.

Поряд із зазначеними позитивними змінами соціально-економічного характеру реформа вплинула і на політичну концепцію соборності України у сенсі зміцнення державної єдності і зростання консолідації українців.

Унаслідок реформи децентралізації в Україні змінилося *розуміння державної регіональної політики*, а ОМС стали суб'єктами втілення політики регіонального розвитку. Поява фінансово спроможних та інституційно стійких громад, що організовують діяльність відповідно до власних потреб та інтересів, змінили вплив суб'єктів на реалізацію регіональної політики – центри

ухвалення стратегічних рішень розвитку територій змістилися на рівень громад, а низовий рівень територіального управління значно зміцнився. Відповідно, зросло значення територіальних громад та їх органів управління у збереженні єдності держави, що є одним із ключових принципів здійснення регіональної політики в Україні, закріплених у низці нормативно правових актів.

Реформа децентралізації і створені нею нові політичні, соціально-економічні і культурні умови життя у територіальних громадах значно активізували *формування місцевої (локальної) ідентичності, яка є необхідним чинником для консолідації суспільства і єдності держави*. У цьому контексті важливість локальної ідентичності пояснюється її здатністю посилювати громадянську та національну ідентичності і конкурувати з регіональною. Варто відзначити, що у період до 2014 р. регіональні еліти активно використовували регіональні ідентичності для мобілізації своїх виборців, побічним продуктом якої були такі політично шкідливі явища, як: поляризація суспільства внаслідок протиставлення різних регіональних ідентичностей одна одній, руйнування ієрархії зв'язків між центром та регіонами, породження у них сепаратистських настроїв тощо. Загрози державній єдності, викликані сильною регіональною ідентичністю, засвідчили необхідність її послаблення шляхом вибудовування нових локальних ідентичностей в умовах реальності, створеної децентралізаційними перетвореннями.

Локальна ідентичність виступає чинником єдності на різних рівнях соціально-політичного буття. В умовах сформованої локальної ідентичності місцеве співтовариство стає більш згуртованим. Наявність у територіальній громаді сформованої ідентичності є важливою передумовою її суб'єктності, запорукою сталості та розвитку. На противагу цьому – слабкість локальної ідентичності призводить до роз'єднаності та деградації місцевих спільнот. На загальнодержавному рівні локальні ідентичності відіграють важливу роль у забезпеченні єдності народу і держави завдяки своїй здатності підсилювати національну ідентичність та нівелювати вплив регіональних ідентичностей.

Децентралізація стала механізмом зменшення впливовості регіональних (обласних) еліт, що намагалися автономізуватися від центральної влади чи / та проявляли схильність до сепаратизму. Внаслідок реформи локальні і частково регіональні еліти перестали розглядати здобуття влади на місцевому рівні лише як «трамплін» для виходу на загальнонаціональний рівень. Отримавши значні адміністративні та фінансові повноваження, локальні еліти більше переймаються збереженням власних політичних позицій на своїх базових територіях, аніж "походом на Київ". Запорукою збереження сформованого status quo є відповідність нового адміністративно-територіального устрою потребам розвитку територій та ефективність нової системи місцевого самоврядування. Внаслідок реформи мультирівневе управління стало реальністю, місцеві й регіональні еліти отримали свої політично-управлінські ніші, а їхні інтереси балансуються інтересами держави.

Увесь час повномасштабної війни Україна демонструє безпрецедентну стійкість як у військовому плані на лінії фронту, так і у здатності підтримувати достатній рівень функціонування тилу. Важливе місце у цьому відіграли ОМС територіальних громад, які внаслідок реформи змогли накопичити достатньо ресурсів, щоб адекватно і ефективно відповісти на такі виклики, як: забезпечення життєдіяльності громад у прифронтовій зоні; розміщення та інтеграція мільйонів внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО); підтримка безперебійної роботи всіх служб; відновлення інфраструктури; задоволення матеріальних потреб військових підрозділів; лікування та реабілітація військових тощо. У першій половині 2022 р. держава змогла вистояти і зберегти внутрішню стабільність значною мірою завдяки ОМС, які взяли на себе вирішення багатьох життєво важливих справ, розвантаживши таким чином центральну владу для організації опору окупантам.

Усе перераховане вище стало можливим завдяки підвищенню стійкості територіальних громад, під якою розуміємо їх здатність ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і

характеру, адаптуватися до змін середовища, підтримувати своє стає функціонування, швидко відновлюватися після кризових ситуацій до бажаного стану рівноваги. Компонентами стійкості територіальних громад є *інституційна, фінансова та соціальна стійкість*. Успішний розвиток територіальних громад можливий у разі забезпечення стійкості кожного з перерахованих компонентів. А рівні розвитку кожного виду стійкості у кінцевому результаті визначають загальну стійкість територіальних громад і адміністративно-територіальних одиниць вищого порядку. Отже, стійкість територіальних громад лежить в основі національної стійкості, є складовим елементом забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу й захисту національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Одним із головних елементів стійкості територіальних громад в Україні є їхня *інституційна стійкість* – здатність територіальних громад зберігати ефективність системи органів самоврядування та їх спроможність до повноцінного функціонування у кризових умовах та в ході ліквідації їх наслідків.

Під час повномасштабного вторгнення Росії була задіяна така форма стійкості державної системи, як перехід на інший рівень за принципом субсидіарності: значна частина функцій щодо забезпечення соціально-економічної стабільності перейшла від центральних органів виконавчої влади до ОМС і місцевих військових адміністрацій. Завдяки децентралізації система державного управління виявилася гнучкою і пружною – функціонал ОМС передбачав вирішення значної частини завдань, які у звичних обставинах перебували у віданні держави.

Покращили інституційну стійкість й результати адміністративно-територіальної реформи. Заміна чотирирівневої системи взаємодії «центр-область-район-сільська рада» на дворівневу – «центр-територіальна громада» не лише спростила фінансово-адміністративні відносини між громадами та центральними органами влади, зменшила кількість корупційних ризиків, а й

стала на заваді спробам російського командування підпорядкувати собі українські ОМС на захоплених територіях.

Проведені в ході реформи заходи зміцнили й *фінансову стійкість* місцевих бюджетів. Органи місцевого самоврядування набули здатності акумулювати такий обсяг фінансових ресурсів, який був достатнім для забезпечення їх видаткових повноважень, що гарантувало жителям достатній рівень громадських благ. Фінансова стійкість місцевих бюджетів заклала підвалини для стабільного соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, зменшила їх залежність від фінансової допомоги органів влади вищого рівня.

*Соціальна стійкість* територіальних громад значною мірою формувалася завдяки зміцненню довіри між мешканцями громад та місцевою владою, яку сучасні вчені розглядають як один із ключових чинників забезпечення політичної стабільності і легітимації влади, стійкості інституцій та економічного зростання. На формування довіри жителів новостворених громад до ОМС вплинула низка чинників: добровільний характер процесу об'єднання; наближення до громадян прийняття політичних рішень, що підвищило їх мотивацію брати участь у житті громади і сприяло наростанню громадянської активності; інформування мешканців про використання коштів громади; скорочення видатків на утримання бюрократичного апарату; підвищення якості публічних послуг; покращення соціально-економічного становища громад тощо. У 2021–2024 рр. спостерігалася стабільно висока довіра до ОМС на рівні 45–60 %, яка мало залежала від політичної кон'юнктури. Формування довіри до ОМС мало зворотний позитивний ефект, що виявлявся у зростанні відповідальності представників самоврядування перед громадою.

Додаткової стійкості територіальним громадам надавали *горизонтальні зв'язки*, що за час проведення реформи були налагоджені ними як у межах України, так і за кордоном. Унормування Законом України «Про співробітництво територіальних громад» процесу співпраці дало змогу територіальним громадам за період з кінця 2014 р. до 28 лютого 2025 р. укласти

1225 договорів про співробітництво. Завдяки цим договорам ОМС змогли підвищити свою ефективність у таких сферах, як: надання сервісних послуг; покращення стану комунального господарства; реконструкція та розбудова інфраструктурних об'єктів; збільшення енергоефективності тощо. Угоди про співробітництво мали позитивний вплив на такі виміри стійкості територіальних громад, як готовність, адаптація та надійність, оскільки громади, які підписали угоди, мали необхідні горизонтальні зв'язки для швидкого обміну ресурсами і досвідом.

Отже, ефективне упровадження реформи децентралізації сприяло створенню дієвих інструментів для підтримання державної єдності та забезпечення територіальної та суспільної консолідації. Об'єднання територіальних громад позитивно відобразилося на зміцненні системи керованості територіями, а встановлення прямих бюджетних відносин громад з державою не тільки спростило й зміцнило систему управління фінансами, а й значно ускладнило можливість нецільового використання коштів. Громади отримали ефективні інструменти управління, можливість концентрувати ресурси та використовувати внутрішній потенціал для економічного та соціального розвитку. Всі перераховані чинники створили на низовому рівні міцне і стабільне підґрунтя для зміцнення державності.

Водночас, в умовах воєнного стану стали помітними намагання виконавчої влади обмежити повноваження ОМС та зменшити їх податкову й фінансову базу, що становить загрозу стійкості територіальних громад і може мати негативні наслідки для державної єдності та суспільної консолідації.

## КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ ЯК РЕСУРС СУСПІЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ

Політика пам'яті належить до ефективних механізмів впливу на політичну реальність, зокрема на ступінь консолідації суспільства, самоусвідомлення громадян, формування та зміцнення колективних ідентичностей. Поступове усвідомлення дієвості цих механізмів у вітчизняному політикумі зумовлює зростання інтересу до питань колективної пам'яті, яке демонструють очільники держави, політики, політичні партії та структури громадянського суспільства. Одночасно тема політики пам'яті привертає увагу науковців як надзвичайно перспективний напрям гуманітарних досліджень.

Особливістю України є розбіжності колективної пам'яті жителів різних її регіонів, різних етнічних та суспільних груп. Триває пошук такої моделі політики пам'яті, яка здатна сприяти консолідації цих груп у єдине громадянське суспільство, зробити різноманіття образів минулого в Україні її ресурсом, а не проблемою. До цього спонукає і російсько-українська війна, одним із проявів якої стало агресивне нав'язування українцям з боку пропагандистських структур Росії імперсько-радянського образу минулого. Ці процеси є предметом уваги науковців, які спираються на уявлення про колективну пам'ять для розуміння суспільно-політичних процесів в Україні.

Українці тривали час були «на передовій» війн пам'яті, в контексті змагання альтернативних версій уявного минулого, що їх просували вітчизняні політичні еліти з прагматичних міркувань боротьби за владу і ресурси. Недаремно Україну інколи називають ідеальним прикладом для досліджень, як і чому сприйняття минулого обумовлюється ситуативною геополітичною орієнтацією на Росію або Захід.

Українські науковці у своїх дослідженнях переважно розвивають методологічні підходи, розроблені західними колегами у рамках «memory studies». Так маркується відповідна сфера досліджень в англомовній науковій літературі.

Колективна пам'ять, історична пам'ять, культурна пам'ять, соціальна пам'ять, суспільна пам'ять, національна пам'ять – цими поняттями оперують дослідники, часто-густо не знаходячи спільного знаменника, не пропонуючи якогось одного усталеного визначення. Втім, завжди йдеться саме про пам'ять як про канал передачі історичного досвіду і чинник формування національної ідентичності. На окрему увагу заслуговує термін «*tourisme de la mémoire*» – комеморативний туризм – як чинник консолідації українства і розвитку співпраці представників діаспори з вітчизняними громадськими, науковими і політичними колами.

З огляду на виклики актуальних політичних процесів в Україні, увага українських науковців до сфери політики пам'яті не може обмежуватися суто теоретичним виміром. Вона закономірно поширюється на практичний вимір, в якому здійснюється опис і аналіз політики пам'яті в сучасній Україні, фіксуються її результати, формуються критерії оціночних суджень, рекомендації щодо її вдосконалення тощо. Дедалі частіше ці два виміри – теоретичний і практичний – артикулюються як окремі, хоч тісно пов'язані та взаємно обумовлені.

Політику пам'яті доцільно визначити як регулювання колективної пам'яті політичними механізмами. Таке тлумачення політики пам'яті вимагає також з'ясування, що розуміється під поняттям «колективна пам'ять».

Уявлення про колективу пам'ять увів у науковий обіг французький соціолог Моріс Альбвак (його прізвище часто пишуть як Гальбвак або Хальбвак). Вихід 1950 року його засадничої праці «Колективна пам'ять» зумовив розвиток досліджень, пов'язаних з колективною та історичною пам'яттю. Теорія Альбвакса ґрунтується на тому, що суспільне середовище обмежує й упорядковує спогади про минуле у просторі й часі, слугує джерелом як самих спогадів, так і понять, за допомогою яких вони формуються.

Під колективною пам'яттю пропонується розуміти образ минулого, репрезентований у суспільній свідомості певної групи. Уявлення про національну пам'ять передбачає конкретизацію характеру цієї групи, яка окреслюється як нація (етнічна чи

політична). Використання теоретичного конструкту «історична пам'ять» у цьому випадку є ще більш проблематичним. Він відбиває зв'язок традиції історіописання та колективних уявлень і може передбачати як груповий, так і індивідуальний вимір.

У 1990-ті роки відбувалося становлення і зміцнення української державності. Орієнтація в координатах лібералізму, націоналізму, етатизму тощо стояла гостро на порядку денному для молодого держави. Пошук оптимальної моделі гуманітарної політики відбувався переважно стихійно, невпорядковано. Це стосувалося і політики пам'яті. Більш системний характер вона стала набувати вже на початку ХХІ ст. Цьому посприяло ознайомлення з досвідом інших пострадянських країн, а також поширення інтересу до проблематики пам'яті у наукових та експертних колах наприкінці 1990-х рр.

У визначенні змісту поняття «політика пам'яті» науковці найчастіше акцентують увагу на завданнях конструювання засобами політики певної моделі колективної пам'яті. Головним змістом політики пам'яті є вироблення максимально наближеного до реальності «образу минулого» – як дієвого інструменту впливу на суспільну свідомість.

Доцільно наголосити, що колективна пам'ять – доволі умовний і крихкий конструкт, який вибудовується здебільшого у зіткненні корпоративних інтересів, політичних уподобань, ідеологічних настанов. Уявне минуле (пам'ять) – динамічна категорія, яка не дає себе зберегти, «законсервувати», вона постійно опосередковується теперішнім, пристосовується до нього. Рушіями творення колективної пам'яті є: науково-академічні установи, медіа, лідери суспільної думки, громадянське суспільство, зокрема активні громадяни, дослідники, публіцисти.

У реалізації політики пам'яті використовуються різноманітні механізми, що ними володіє держава. Найпомітнішим, а тому й найбільш резонансним стає ситуативна регуляція символічного ряду, закарбованого в публічному просторі (перенесення, спорудження чи знесення пам'ятників, насичення публічного простору бажаними символами і знищення небажаних, зміна топонімів тощо).

Українська держава справляє вплив на змістовне наповнення освітніх програм з історії, заохочує певні напрями історичних досліджень тощо. Цей контроль держави над змістом історичного нарративу здійснюється не лише за посередництва таких інститутів, як Міністерство освіти і науки. Існують і інші шляхи контролю історичної сфери – через фінансування наукових інститутів, порядок денний підконтрольних державі ЗМІ тощо. Реалізація державної політики пам'яті, ускладнюючись упродовж 1990-х років та на початку XXI століття, стимулювала формування окремих інститутів та аналітичного супроводу. Та найпомітніші зміни стосувалися не організаційного забезпечення, а змістовного її наповнення. Принаймні тричі відбувалася значна корекція курсу державної політики пам'яті: у 2005–2006 роках, згодом – 2010 року, у 2014–2015 роках, а потому – 2022 року (на тлі повномасштабної конвенційної війни). Не складно помітити, що зміни відбувалися внаслідок президентських виборів, як реалізація політичної програми нового президента.

Найбільше важелів впливу на політику пам'яті мають ті політичні сили, які потрапляють до парламенту. Вони, по-перше, використовують трибуну парламенту для пропаганди своїх образів минулого і подеколи ведуть цю пропаганду доволі агресивно. По-друге, вони намагаються провести через парламент законодавчі акти, що закріплюють певні комеморативні норми. Метою таких дій була традиційно не так кореляція курсу політики пам'яті, як демонстрація принциповості і згуртування електорату.

Політика пам'яті набула у 2014–2015 роках оформлення також в інституційних рішеннях. Український інститут національної пам'яті (УІНП), створений як орган виконавчої влади у 2006 році з ініціативи Президента України Віктора Ющенка, був реорганізований за президентства Віктора Януковича у 2010–2014 роках у науково-дослідну установу. У березні 2014 року Інститут знову став органом виконавчої влади з підпорядкуванням Міністерству культури України. УІНП має законодавчо закріплені важелі впливу на політику пам'яті в Україні. За результатами його роботи упродовж чотирьох років можна дійти

висновку, що користується він цими важелями доволі послідовно, принаймні порівняно з більшістю інших акторів політики пам'яті в Україні. Йдеться про декомунізацію, подолання наслідків русифікації і російського імперіалізму, який був і є базовою загрозою українській державності, ідентичності, культурі та українській політичній нації.

Наразі політика пам'яті в Україні, попри закиди щодо «етноцентризму», має синтетичне ідеологічне підґрунтя. Разом з тим об'єднавчий потенціал ліберально-демократичного світогляду все ще не задіяно повною мірою при визначенні пріоритетів політики пам'яті в Україні. Хоча ліберальний світогляд і повага до плюралізму якнайкраще можуть посприяти уведенню до колективної пам'яті українського суспільства образів та сюжетів колективної пам'яті різних груп. Ідеться не лише про пам'ять різних націй, але й про пам'ять міст, еліт, професійних корпорацій, релігійних груп тощо. Множинний підхід у формуванні і впровадженні політики пам'яті забезпечив би диференційований підхід до історії України в цілому. Такий підхід має перспективу впровадження, адже сьогодні за Україну б'ються і віддають життя представники різних національностей і віросповідань. Етнокультурні відмінності не заважають їм бути відданими спільній ідеї – перемоги, як умови виживання Української держави та її громадян.

Поточна ситуація вимагає якісних змін українських еліт, а отже підвищення їхньої відповідальності за сприяння консолідаційній політиці пам'яті, за ефективне використання інституціонального і експертного ресурсів у виробленні саме такої політики. Політичний клас має посилити сприяння розробці й реалізації національних мнемористоричних проєктів, спрямованих на музеєфікацію місць пам'яті та їх упорядкування. Слід продовжити розробку проблем, пов'язаних з формуванням та втіленням політики пам'яті. Її концептуальні основи, інструментарій підлягають удосконаленню. Отже, процес суспільної консолідації в Україні ще зарано оголошувати завершеним.

## **ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ:**

Соборність як динамічна політична концепція набула нової актуальності у XXI столітті. Вона вже не сприймається лише як символ історичної злуки, а виступає як системоутворювальний принцип сучасної державної політики, що спрямований на забезпечення територіальної цілісності, ціннісної єдності та соціальної згуртованості.

В умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну нового розуміння і осмислення набула політична актуальність ідеї соборності, єдності, національної єдності, політичної єдності, згуртованості, територіальної цілісності. Ідея єдності всіх українських теренів завжди була актуальною в українському інтелектуальному середовищі, оскільки соборність є один із базових концептів української державності. В умовах війни важливо розуміти цінність соборної української держави, її єдність. Збереження територіальної цілісності України, зміцнення єдності її регіонів, розмаїтість і відмінність яких склалися внаслідок об'єктивних історичних обставин, і надалі залишається актуальним, але й невідкладним завданням сьогодення.

Головними викликами соборності виявилися не лише зовнішні загрози: анексія, війна, дезінформація – але й внутрішні чинники: регіональні ідентичності, політична фрагментація, соціальна нерівність та інформаційна асиметрія. Ці чинники ускладнюють формування уніфікованого національного дискурсу та створення стійкої політичної нації.

Чинники актуалізації ідеї соборності включають:

- широке суспільне усвідомлення цінності єдності під час війни;
- реформу децентралізації, яка зміцнила місцеве самоврядування і посилила горизонтальні зв'язки в суспільстві;
- медійну мобілізацію та просування національного нарративу;
- зростання ролі колективної пам'яті як інструменту згуртованості.

Інтеграційний потенціал соборності виявляється у здатності українського суспільства до солідарності, взаємодопомоги, адаптації та відновлення навіть у найбільш кризових умовах. Цей потенціал слід активно підтримувати через:

- просвітницькі ініціативи;
- розвиток інклюзивної ідентичності;
- зміцнення довіри до інституцій;
- підтримку регіонального культурного розмаїття у межах єдиної національної парадигми.

Національні еліти відіграють ключову роль у процесі соборницької інтеграції, але є відповідальними за уникнення політичного популізму, маніпуляцій з історичною пам'яттю та регіональними відмінностями.

Вивчення впливу медіа на українське суспільство надає можливість глибше осмислити механізми трансформації громадської думки, проаналізувати ключові стратегії поляризації суспільних груп, які використовувалися в різні періоди новітніх криз Української держави за активної участі засобів масової інформації, а також виокремити фактори, що відігравали роль тригерів у формуванні суспільного дискурсу. Особливу увагу варто звернути на ті комунікативні практики, які сприяли формуванню стійких суспільних стереотипів і негативних установок у сприйнятті як історичного минулого, так і поточних подій. Подальше вивчення інтегративних та дезінтегративних дискурсів у вітчизняному медіапросторі може слугувати аналітичним інструментом для посилення національної згуртованості, збереження культурно-історичної тяглості та формування дієвої стратегії загальнонаціонального примирення в умовах післявоєнної реконструкції держави. У цьому контексті концепція соборності набуває особливої політичної релевантності як ідеологічний та комунікативний ресурс, здатний забезпечити символічне об'єднання різнорідних соціальних і регіональних спільнот навколо спільної візії майбутнього суверенної України.

Перспектива соборності у повоєнній Україні передбачає не лише відновлення зруйнованих територій, а й глибоке переосмис-

лення принципів солідарності, інституційної інтеграції та громадянської залученості як фундаменту стійкої політичної нації.

Зміцнення соборності українського суспільства є пріоритетним завданням в умовах повномасштабної війни та економічної нестабільності. Виходячи із зазначеного вище, органам державної влади та організаціям громадянського суспільства для посилення резильєнтності української нації першочергово необхідно:

- консолідувати зусилля для зміцнення національної ідентичності задля унеможливлення дискримінаційної риторики в державі за мовним, релігійним, етнічним принципом. Засобами для реалізації цього завдання є підтримка загальнонаціональних цінностей і символів, продовження роботи з реабілітації національної історії, популяризації вітчизняного культурно-історичного пласту та наукових здобутків;

- сформувати онлайн та офлайн платформи для сталого діалогу між представниками різних регіонів, соціальних груп та спільнот для обговорення спільних викликів і пошуку шляхів їх вирішення, популяризації принципу «єдності в багатоманітті» як засадничого для української нації;

- посилити рівень горизонтальних зв'язків між різними групами населення, організаціями та установами, розвиваючи мережі підтримки, кооперації та взаємодії між бізнесом, громадськими організаціями, науковими установами, органами влади та міжнародними організаціями;

- інтенсифікувати роботу в напрямі організації наукових обмінів, культурних фестивалів, мистецьких заходів, які залучають представників різних регіонів, етнічних груп і спільнот, що сприятиме зменшенню міжкультурних бар'єрів та посилить соціальну згуртованість української нації;

- розробити комплекс освітніх програм, спрямованих на популяризацію принципів патріотизму, громадянської відповідальності та національних цінностей. Окремим напрямом освітньої протидії в інформаційній війні проти України можуть стати шкільні та університетські курси з медіаграмотності, спрямовані на розвиток критичного мислення, здатності захищатися від

інформаційних маніпуляцій та ефективно розпізнавати кліше антиукраїнської пропаганди;

– підтримувати зв'язок з українцями за кордоном, які є невід'ємною частиною української нації та разом із тим вагомим ресурсом для зміцнення національної єдності та глобальної підтримки України у світі. Активізувати програми галузевої взаємодії між представниками діаспори та громадянами, які залишаються в Україні, задля інтенсифікації міжнародної співпраці та валоризації українського соціального капіталу у глобальному масштабі.

Центральним у цьому контексті має стати спільний меседж держави та громадянського суспільства щодо рівнозначної цінності і необхідності рівномірного розвитку всіх регіонів країни, важливості внеску кожного громадянина, незалежно від його поточної локалізації, у спільну перемогу, популяризації стратегічного бачення України як єдиного державного організму зі збереженням національної ідентичності, базованої на культурній багатоманітності українського народу.

Узагальнюючи досвід концептуалізації ідеї соборності в незалежній Україні, на рівні державної гуманітарної політики важливо посилити такі компоненти офіційного дискурсу та політичних практик:

– популяризувати єдність українського народу як ключового чинника національного виживання, оскільки дискурс роз'єднаності та внутрішніх конфліктів справляє дезінтегративний вплив на суспільство та робить націю вразливою перед зовнішніми загрозами;

– ініціювати та підтримувати існуючі мережі міжрегіональної взаємодії – на рівні бізнесу, громадських організацій, волонтерських осередків, закладів освіти, культурних центрів, незалежних медіа тощо для інтенсифікації національного діалогу та солідарності між різними регіонами й соціальними групами в межах однієї держави;

– пропагувати принцип об'єднання та поваги до існуючих відмінностей між Західним, Центральним, Південним та Східним

регіонами України, акцентуючи суспільну увагу на спільних цінностях, які є інтегральними і об'єднують націю в один державний організм.

Сьогодні ідея соборності є надсучасною та актуальною, зважаючи на необхідність відновлення контролю над окупованими територіями та забезпечення консолідації країни через утвердження наративу національної стійкості та солідарності. Концепція соборності України постає у цьому контексті як ключова для державної гуманітарної політики, спрямованої на зміцнення національної єдності, територіальної цілісності та духовного зв'язку поколінь, а також реінтеграції українських громадян і територій в єдину, суверенну і незалежну державу.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

**КОНЦЕПЦІЯ СОБОРНІСТІ УКРАЇНИ: ВИТОКИ,  
ЕВОЛЮЦІЯ, ПОЛІТИЧНА АКТУАЛЬНІСТЬ**

Аналітична доповідь

Літературний редактор – С. Носова  
Комп'ютерна верстка та макетування – Н. Лисенко

---

Підписано до друку 14.05.2025 р. Формат 60x84/16.  
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 3,26. Обл.-вид. арк. 2,27.  
Папір офсетний. Наклад 50 прим. Зам. № 2299

---

Видавець Національна академія наук України  
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень  
ім. І. Ф. Кураса  
вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ, 01011. Тел. +38 (044) 285-65-61.  
[www.ipiend.gov.ua](http://www.ipiend.gov.ua); e-mail: [office@ipiend.gov.ua](mailto:office@ipiend.gov.ua)

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.  
вул. Шевченка, 20, м. Ніжин, Чернігівська область, 16600.  
Тел. +38 (067) 441-21-24; e-mail: [vidavec.lisenko@gmail.com](mailto:vidavec.lisenko@gmail.com)

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру  
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції  
серія ДК № 2776 від 26.02.2007